

Karel Burian. Forrás: Magyar Állami Operaház Emléktára

 Szabó Ferenc János

Karel Burian hangfelvételei

Karel Burian – vagy ahogy Magyarországon ismertebb: Burián Károly – a 20. század első két évtizedének egyik legnagyobb énekese volt, mindmáig az egyik legismertebb cseh operaénekes. Az életrajzírók Wagner-szerepei – főleg Trisztán-alakítása – és évekig tartó New York-i tevékenysége mellett mindenekelőtt Richard Strauss *Salome* című operájának drezdai ősbemutatójáról tesznek említést, melyen Heródes szerepét alakította nagy sikerrel.

Kevésbé ismert tény, hogy az énekes Drezdán kívül Budapesten lépett fel legtöbbször. Az alábbiakban olvasható szemelvény a 2020 novemberében – az énekes születésének 150. évfordulója előtt tisztelegve – a Gramofon Könyvek kiadványsorozatában megjelent *Karel Burian és Magyarország* című kötet egy rövidített, önálló közlésre átalakított részlete.

A kötetben az énekes életrajza, hosszú magyarországi működése, valamint az alábbiakban ismertetett hangfelvételeinek elemzése olvasható.¹

Karel Burian (1870–1924) énekhangjáról jelentős mennyiségű hangfelvétel maradt fenn. Diszkográfiája hetvennyolc tételszámot tartalmaz, ezek közül néhány csak tesztfelvételként ismert, hanglemezen kiadatlan. Karrierje csúcán, 1906 és 1912 között majdnem minden évben készültek hangfelvételek az énekhangjáról, lemezein operáriák és -kettősök, műdalok és népies dalok, valamint egy kuplé hallható. E felvételek modern újrakiadásainak száma azonban a korszak más énekeseinek felvételeihez képest kevesebb. Míg Enrico Caruso, Luisa Tetrazzini vagy Emmy Destinn esetében akár több hangfelvétel-összkiadás is rendelkezésünkre áll CD-n, Karel Burian hangfelvételei 2020-ig csak az eredeti hanghordozókon, valamint néhány esetben LP újrakiadásokon voltak elérhetők. Az énekes születésének 150. évfordulója alkalmából a cseh Supraphon lemezcég CD-összkiadást tervez megjelentetni. Annak, hogy erre csak ilyen későn kerül sor, feltehetőleg nyelvi okai vannak: Karel Burian ugyanis, bár német, olasz, francia, orosz és cseh műveket is lemezre rögzített, lemezein csak csehül és németül énekel.

Ha Burian nem hagyta volna el a Magyar Királyi Operaházat 1902 júniusában, minden bizonnyal már abban az évben rögzítették volna énekét hangfelvételen. A The Gramophone Company ugyanis 1902 nyarán, valószínűleg júliusban készítette az első nagyobb terjedelmű budapesti operai hangfelvétel-sorozatot, s nehezen feltételezhető, hogy az előző évadban bemutatott *Trisztán és Izolda* legnagyobb sztárját kihagyták volna a hangfelvételekből.² Ha ezt a korabeli budapesti közönség tudta volna, még inkább sajnálták volna az énekes szerződészegését, így azonban az első Burian-hangfelvétel dicsősége Németországtól lett.

Feltételezhető – bár dokumentumokkal nem tudjuk alátámasztani –, hogy a cseh énekessel 1906-ban öt évre szóló kizárólagos szerződést kötött a The Gramophone

Company. 1911-ig ugyanis Burian összes felvétele e lemezcégnél jelent meg, s a cég a legnépszerűbb előadóművészeknek fenntartott külön kategóriában hirdette az ő lemezeit.³ 1912-ben viszont két másik lemezcég is felvételt készített Buriannal Bécsben: előbb egyetlen lemezoldalt a Lindström-konzernhez tartozó Parlophon, majd hat lemezoldalt a francia Pathé.

Burian számára mindig fontos volt a cseh nyelv, illetve a cseh zene, szinte minden alkalommal készített cseh nyelvű hangfelvételeket. 1906 nyarán például öt német nyelvű árialemez mellett két cseh népies dal, 1907 nyarán négy német operakettős mellett két cseh operáriát, 1908 szeptemberében három német nyelvű operakettős mellett cseh dalok és egy cseh műdal hangfelvétele is elkészült Burian közreműködésével. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egy olyan méretű nemzetközi lemezcégnél, mint a The Gramophone Company, igencsak hasznos lehetett, hogy egy világhírű énekes előadásában cseh nyelvű operáriák- és dalfelvételeket is a katalógusában tudhatott.

Hosszabb hangfelvételi ülésszakaira 1910 után került sor. 1910 nyarának végén Prágában két nap alatt tizenhét, 1911 nyarán Prágában – vagy Berlinben – tizenhét nap alatt huszonnégy lemezoldali hangfelvétel készült énekéről. E két évben néhány ariát és dalt német és cseh nyelven is rögzítettek előadásában: Max kétrészes ariáját („*Durch die Wälder...*”) *A bűvös vadászból*, František Neumann *Erinnerungen* című dalciklusának tételét, valamint – talán meglepő, de a lemezcég repertoárját tekintve érthető módon – a „*Stille Nacht*” kezdetű ismert karácsonyi dalt. Sajnos csak katalógusadatként ismert, archiv és modern hanghordozón egyaránt kiadatlan Mahler *Revelge* című dalának két lemezoldalra rögzített hangfelvétele, mely jelenlegi adataink szerint a legkorábbi olyan lemezfelvétel, melyen Gustav Mahler műve nem szerzői előadásban hallható.

Karel Burian Trisztán szerepében. Fotó: Dresdner Kunstverlag Gustav Schmidt, 1907. Forrás: Bajnai Klára magángyűjteménye

elalélnek – hiába, ő a műzsák szerelmese.⁴

Az 1910-es és 1911-es hosszabb ülészek közé beékelődik egy rövid alkalom, amely során mindössze három hangfelvétel készült. Ennek hátterét is ismerjük: 1911 áprilisának elején Franz Hampe, a The Gramophone Company hangmérnöke Bécsben várta Heinrich Conrad, a nemzetközi lemezcég magyarországi vezérképviselőjének vezetője jelzését, hogy mikor kezdenek el az általuk szervezett zombori hangfelvételeket. Amikor Conrad arról értesítette őt, hogy a felvételek a kiszemelt előadóművészek húsvéti távolléte miatt csak a hónap közepén, április 15-e után kezdődhetnek el, úgy döntött, hogy a 8-án véget érő bécsi feladatai után Prágába utazik, ahol Karel Buriannal el tud készíteni néhány hangfelvételt.⁵

A hangfelvételkészítés korabeli körülményei korántsem voltak kellemesek az előadóművészek számára. A 20. század elején, a hangfelvétel-történet első évtizedeiben még nem volt olyan megszokott, mint ma, hogy egy előadóművész nem a színpadon, közönség előtt szerepel, hanem egy hangfelvevő tölcsér számára próbálja átadni művészetét. Feljegyezték például, hogy Vladimir Pachmann zongoraművész egyik hangfelvételére a stúdióhelyiségbe néhány hölgyet kellett meghívni, hogy az előadóművész zongorajátéka – és jellegzetes szóbeli kommentárjai – közönségéül szolgáljanak.⁶

Az 1910-es lemezek között találjuk Burian egyik legkülönösebb hangfelvételét: a lengyel származású amerikai dalszerző, Gustave Edwards (1879–1945) egyik kuplóját, melyhez maga Burian írt szöveget *Műj kolega Caruso* címmel. A kuplé két versszakában a cseh énekes azon viccelődik, mennyire nélkülözhetetlen Enrico Caruso a Metropolitan akkori igazgatója, Oscar Hammerstein számára, hiszen Caruso előadásai mindig telt házat vonzanak, ellenben ha valamiért elhagyja a színházat, akkor a közönség felháborodottan tiltakozik. A refrénben – melynek zenéje a *Bajazzók* híres áriáját idézi – Burian így folytatja: ha Caruso elkezd énekelni, a közönség úgy remeg, mint a falevelek, a nők

A hangfelvételi szituáció mellett szokatlan volt maga a helyiség is, ahol az énekesnek – adott esetben az összehúzó zenekarral a háta mögött – bele kellett énekelnie a tölcsérbe. A korszakban professzionális, hangfelvételek készítésére berendezett stúdiók hiányában ugyanis egyéb helyiségeket kellett ideiglenesen és általában nagyon rövid idő alatt erre a célra berendezni. Drezdában például a The Gramophone Company hangmérnökei a Hotel Weber egyik kisebb termében rögzítették a felvételeket,⁷ míg Enrico Caruso első felvételei a Hotel Milano egyik szobájában készültek.⁸ Az előadónak továbbá gyakorlatilag nem volt szabad hibáznia, ugyanis az elkészült hangfelvételen utólag már

nem lehetett változtatásokat végrehajtani. Burian maga állította némi iróniával, hogy a lemezre éneklés okozta félelmet csak úgy lehet leküzdeni, ha az énekes a felvétel előtt jó sokat iszik, mint ahogyan ő maga is tenni szokott.⁹ Valószínűleg nem vízre gondolhatott a cseh énekes, akiről feljegyezték, hogy a hangfelvételei közben egy kanapéra heveredett és sört ivott.¹⁰

Burian hangfelvételeit már az énekes életében is ismerték a szakmabeliek. Érdeemes felidézünk *Az Ujság* 1921. október 30-i számában megjelent rövid írást, még akkor is, ha inkább anekdotának minősül, mintsem komolyan vehető tudományos forrásnak. A cikk szerint a *Tannhäuser* utolsó próbájára megérkező Buriant a következőképpen tréfálták meg operaházi kollégái:

Közvetlen a próba megkezdése előtt hallja, a mint valaki még nálánál is csengőbb hangon éneklő a római elbeszélést. Otthagya a szinpadot és rohamlépésben siet a hang irányában. Szembe jön vele az igazgató, a rendező, az ügyelő, de ő csak repül tovább, közbe mindenkitől meglepetten kérdezi:

– Wer singt? Ki énekel?

Vége az öltöző-folyosóra ér, a hol harsogó kacagás fogadja. Egy pompás grammofon volt felállítva, benne egy Burián-lemez.

– Pedig sejthettem volna, – szólott most már megnyugtatta Burián, – hogy nálamnál különbül a római elbeszélést csak én magam énekelem.¹¹

Maga a történet persze nem mondható teljesen hitelesnek, hiszen Burian a *Római elbeszélés*ből nem készített hangfelvételt, a *Tannhäuser*ből csak a „*Dir töne Lob*” kezdetű monológot énekelte lemezre. Ugyanakkor ha e cikk nem is árul el érdemi információkat Burian hanglemezeiről, illetve azok hangminőségéről, azt mindenképpen bizonyítja, hogy tudtak az énekes hangfelvételeiről Budapesten, s ez a tudás a mindennapi beszédbe is átment. A legkorábbi magyar nyelvű értékelő leírás, amely egyáltalán említi Burian lemezeit, Lányi Viktor *Nyugatban* megjelent nekrológiájának két nem túl hízelgő mondata:

Hangját, művészetét nem a barbár gramofonlemez mindent fafúvóhangzássá józanító hamis bűvészete fogja átörökíteni az utókor emlékezetének. Éneklése nem egyes bravúráriákban csúcsondott ki, és így értéknélküli mintacsomagolásban való terjesztésre hál'istennek nemigen alkalmas.¹²

Erre a gondolatra rímel az a négysoros vers is, melyet Burian maga írt, s amely halála után a *Dresdener Neueste Nachrichten* hasábjain meg is jelent:

Meine Stimme war nicht von Glas noch Stein,
Doch das nur fing die Schallplatte ein.
Heut und für immer ist dumpf ihr Klang,
Verloren ist meiner Seele Gesang.¹³

Ez a két rövid idézet nemcsak Burian művészetéről árulkodik, hanem jól bemutatja azt is, miként vélekedtek a zenészek még a húszas évek elején is a hangrögzítésről. Paul Wilhelm, akinek még volt alkalma élőben hallani Buriant, azt állítja, hogy a hangfelvételek nem tudják teljesen visszaadni Burian művészetét, egyrészt az általa igénytelennek vélt felvételi procedúra miatt, másrészt pedig az ennek okán az énekesben fellépő igénytelenség miatt.¹⁴

Mindezek ellenére Burian számos hangfelvétele, különösen az LP-n újra kiadott részletek mély benyomást tesznek az értő fülű hallgatóra. 2010 nyarán a Gesellschaft für Historische Tonträger bécsi archívumában volt alkalmam nagyon jó minőségű készüléken, archív lemezekre kifejlesztett tűvel lejátszva visszahallgatni Karel Burian lemezeit, s a több mint száz éves hangfelvételek úgy szóltak meg, mint más esetben a digitalizált és hangrestaurált hangfelvételek. A – sok esetben jogos – kifogások ellenére tehát hiba lenne figyelmen kívül hagyni egy előadóművész hangfelvételeit előadói stílusának vizsgálata során. Az interpretáció kisebb és nagyobb sajátosságai átütnek a kezdetleges technikán, a több mint száz éves hanglemezek sercegésén és pattogásán, s e hiányosságok figyelembe vételével mégiscsak előbb képet kaphatunk az énekművész teljesítményéről, mint ha csak írott források alapján próbálnánk következtetni énekstílusára.

¹ A szerző az ELKH BTK Zenetudományi Intézet 20–21. Századi Magyar Zenei Archívumának tudományos munkatársa.

² Lásd: Szabó Ferenc János: „At the very beginning: The first Hungarian operatic recordings on the Gramophone label between 1902 and 1905”. In: Pekka Gronow – Christiane Hofer (szerk.): *The Lindström Project Vol. 4.* (Wien: GHT, 2012): 51–60., valamint Alan Kelly: *The Gramophone Company Catalogue. 1898–1954.* CD-ROM. (ls. l.): szerzői magánkiadás, 2002).

³ A lemezcég rendszeresen küldött értesítést a külföldi vezérképviselőknek az egyedi feltételekkel szerződött művészek hanglemezeiről („Special Artists’ Royalty”). Az 1911 decemberében a budapesti vezérképviselő számára megküldött levélben többek között a fiatal Szigeti József és Karel Burian hangfelvételeit is felsorolták. Lásd az EMI Archives 1911-es budapesti iratanyagait között az 1911. december 12-én kelt, 53041. iktatószámú levelet.

⁴ A kuplészöveget Zuzana Kohoutová nyersfordítása alapján ismertetem.

⁵ Az idevonatkozó levelezés az EMI Archives gyűjteményében található, az 1911-es budapesti iratanyagok között. Heinrich Conrad levele Will Gaisberghez (The Gramophone Company), Budapest, 1911. március 21. (iktatószám: 12038), Heinrich Conrad levele Will Gaisberghez (The Gramophone Company), Budapest, 1911. március 28. (iktatószám: 13072). A The Gramophone Company magyarországi vezérképviselője 1911-es dokumentumait az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport 2019. évi kutatási programjának részeként dolgoztam fel.

⁶ Kenneth Hamilton: *Az aranykor után. Romantikus zongorajáték és modern előadás.* Ford.: Hamburger Klára. (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2018): 271–272.

⁷ James Dennis: „Karel Burian”. *The Record Collector* XVIII/7 (1969. július): 149–164. Paul Wilhelm hozzászólását Minnie Nast személyes közlésére hivatkozva, hogy a terem akusztikája sem volt megfelelő, ezért olyan kevésbé kedveltek általában a drezdai hangfelvételek, lásd: Paul Wilhelm: „Carl Burrian”. *Record News* IV/7 (1960. március): 239–244. 242.

⁸ Oldal Gábor: *Hanglemezbarátok könyve.* (Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1962): 40.

⁹ Barry Brenesal: „The Symposium Opera Collection Vol. 7: Hermann Jadlowker”. *Fanfare Magazine (online)*, 2009. október 8. A Symposium 1286. számú CD recenzója (<http://www.fanfaremag.com/content/view/full/35009/10237>, hozzáférés 2009. december 26-án).

¹⁰ Wilhelm, i. m., 242. Bár Wilhelm írása alapján úgy tűnne, hogy Burian a hangfelvételek készítése közben hevert a kanapén, ez – a felvevőtölcsér rögzített helyzetét figyelembe véve – túlzásnak tűnik.

¹¹ N. N.: „Buriánt is alaposan megtrefálták a Tannhäuser utolsó próbáján”. *Az Ujság* XIX/243 (1921. október 30.): 11.

¹² Lányi Viktor: „Burrian Károly, a művész”. *Nyugat* XVII/18 (1924. október 1.): 427–428.

¹³ Idézi: Einhard Luther: *Helden an geweihtem Ort. Biographie eines Stimmfaches (Teil 2). Wagnertenor in Bayreuth. (1884–1914).* (Trossingen-Berlin: Edition Omega Wolfgang Layer, 2002): 350–365. 365. Gábor Ágnes nyersfordítása: Hangom nem volt sem üveg, sem kő, / de a lemezen csak ennyi hangzik. / Ma és örökre tompa a csengése, / elveszett a lelkem éneke.

¹⁴ Wilhelm, i. m., 242.